

**INFORMATOR
MUZEUM
W GRUDZIĄDZU**

R. XXV, NR 2 (136)

VII-XII 1984

Redakcja: Bożena Sikorska-Nowacka

Winiety: Krzysztof Cander

Zdjęcia: Brygida Bruchwalska, Romuald Górecki

Klische: Zakłady Graficzne w Toruniu

Druk: Grudziądzkie Zakłady Graficzne im. Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu

W · Y · S · T · A · W · Y S · T · A · Ł · E

- + PRADZIEJE ZIEMI CHEŁMIŃSKIEJ
- + HISTORIA GRUDZIĄDZA
- (czynna od 27 września 1984 r.)
- + GALERIA WSPÓŁCZESNEGO MA-
- + ŚREDNIOWIECZNY GRÓDEK RYCER-
- LARSTWA POMORSKIEGO
- SKI W PLEMIĘTACH (jw.)

Muzeum w Grudziądzu przy ul. Wodnej 3/5 (Działy: Sztuki, Etnografii i Naukowo-Oświatowy z Biblioteką), Spichrzowej 9 (Dział Historii) i Spichrzowej 13—15 (Dział Archeologii) jest otwarte: we wtorki: 10—18 (wstęp bezpłatny), środy, czwartki i soboty robocze: 10—15, piątki: 13—18, wolne soboty: 10—16, niedziele i święta: 10—14. W poniedziałki i dni poświęczone Muzeum jest zamknięte. Opłata za wstęp wynosi: normalna — 8 zł, ulgowa — 6 zł, a dla młodzieży szkolnej i wojska w grupach powyżej 10 osób — 4 zł od osoby. Wycieczkom i grupom zgłoszonym uprzednio w Dziale Naukowo-Oświatowym zapewnia się przewodnika.

WYSTAWY CZASOWE

MALARSTWO POLSKIE XIX i pocz. XX WIEKU. Wystawa ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu, prezentująca w szerokim wyborze (130 obrazów) twórczość najznakomitszych malarzy polskich XIX i początków XX wieku, m.in. Michałowskiego, Matejki, Siemiradzkiego, Brandta, Wyczółkowskiego, Malczewskiego, Pronaszki, Chwistka, Cybisa, Bożnańskiej, Pankiewicza, Lentza (ponad 80 autorów). Ekspozycję otwarto w salach grudziądzkiego Muzeum w dniu 20 lipca 1984 r.

MENNICTWO STANISŁAWA AUGUSTA PONIATOWSKIEGO. Wystawa ze zbiorów własnych Muzeum w Grudziądzu, dająca — na przykładzie 106 pozycji — pełny przegląd mennictwa polskiego w latach 1765—1795. W układzie chronologicznym pokazano obiegowe monety: od szelągów, poprzez grosze, srebrniki, złotówki, do talarów. Wystawa była czynna od 20 lipca do 23 października 1984 r.

ADAPTACJE GRUDZIĄDZKICH OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH DLA POTRZEB MUZEUM. Wystawa o charakterze dokumentalnym, zorganizowana w ramach ogólnopolskiej prezentacji pn. „Muzea w 40-leciu PRL”, a towarzysząca jubileuszowi 100-lecia zbiorów grudziądzkiego Mu-

zeum. Otwarta w dniu 27 września br. i czynna do dnia 25 października br. przedstawiała — w oparciu o materiały ikonograficzne — historię odbudowy i adaptacji grudziądzkich spichrzów i klasztoru benedyktynek dla potrzeb Muzeum.

WYDAWNICTWA WŁASNE MUZEUM W 40-LECIU PRL. Druga z wystaw towarzyszących jubileuszowi 100-lecia zbiorów grudziądzkiego Muzeum, prezentująca na przykładzie katalogów, przewodników, składanek, stałego wydawnictwa pn. „Informator Muzeum w Grudziądzu”, zaproszeń, plakatów i innych druków — osiągnięcia i dorobek wydawniczy Muzeum z lat 1945—1984. Ekspozycja — obejmująca ogółem 150 druków — była dostępna dla zwiedzających w okresie od 27 września do 25 października 1984 r.

DZIEŁA KOSSAKÓW — JULIUSZA, WOJCIECHA I JERZEGO. Wystawa ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie, pokazująca po raz pierwszy w grudziądzkim Muzeum twórczość znanego rodu artystycznego Kossaków: Juliusza — 21 prac, Wojciecha — 20 prac i Jerzego — 7 prac. Ekspozycja została otwarta w dniu 30 października 1984 r.

WYSTAWY RUCHOME

I. KLUB „RUCHU” W MARUSZY k. GRUDZIĄDZA

1. Warszawa w malarstwie — 1.VII.—4.XI.1984 r.
2. Lenin w grafice — 5.XI.—31.XII.1984 r.

II. SZKOŁA PODSTAWOWA W DUSOCINIE

1. Autoportrety malarzy polskich w reprodukcji — 1.VII.—9.X.1984 r.
2. Żołnierz polski w malarstwie — 10.X.—31.XII.1984 r.

III. GMINNY OŚRODEK KULTURY W MAŁYM RUDNIKU k. GRUDZIĄDZA

1. Współczesne malarstwo polskie w reprodukcji — 16.VII.—31.XII.1984 r.

JÓZEF DANIEL

Adiunkt Muzeum w Grudziądzu

PRZEPowiednie POGODY I URODZAJU NA ZIEMI CHEŁMIŃSKIEJ

Pod wpływem różnorodnych czynników notuje się obecnie systematyczne zaniżanie znaczenia tradycyjnej wiedzy, wierzeń, wróżb i zamawiań ludowych, stosowanych jeszcze niedawno w życiu mieszkańców okolic Grudziądza.

Reliktami, a zarazem obecnie najbardziej żywotnymi wierzeniami, są przepowiednie pogody. Mimo istnienia szeregu instytucji powołanych do zajmowania się sprawami meteorologii, na wsiach okolic Grudziądza ma po dzień dzisiejszy wielkie znaczenie „pogodoznawstwo” ludowe, choć już w szczątkowej formie. Właściwe rozpoznanie pogody, jej przepowiedzenie na krótki lub dłuższy okres jest bowiem dla rolników bardzo ważne. Stąd na wsiach spotyka się szereg sposobów jej orzekania. Interesujące są same przepowiednie (wróżby pogody), ciekawa jest także ich interpretacja.

Materiał do tego zagadnienia zbierał autor artykułu w drodze rozmów z gospodarzami gmin w okolicach Grudziądza oraz rozesłanych ankiet, które przy pomocy nauczycieli i starszej młodzieży wypełniali mieszkańcy okolic, dostarczając ciekawych informacji. Badaniami objęto ponad 30 wsi z dawnego powiatu grudziądzkiego i przyległych (według załączonego wykazu — aneks III). W ramach wywiadów i rozmów w terenie oraz dzięki otrzymanym ankietom w latach: 1963—64, 1969—70 i 1982, zebrano spory materiał dotyczący przewidywania pogody, urodzaju, kalendarzy i barometrów ludowych.

Informatorami były najczęściej osoby starsze, tak kobiety jak i mężczyźni. Wiedza dotycząca meteorologii była znaczna. Znali oni po kilkanaście, a nawet więcej, sposobów określania pogody, szczególnie prognoz krótkoterminowych, a także wiele przysłów związanych z pogodą i urodzajem. W podawaniu prognoz odnotowano jednak istotne różnice wynikające z podziału pracy w gospodarstwie między kobietą i mężczyzną. Obok

prognoz o charakterze ogólnym, opartych na obserwacjach dostępnych dla wszystkich, kobiety podają jeszcze inne np.: większe pienienie się mleka w wiadrze podczas udoju, krzykliwość i płaczliwość dzieci przed nadejściem deszczu, kwaszenie się mleka, obserwacje przy wyrobie masła, zachowanie się ptactwa, kota i in. Mężczyźni natomiast mają w swym repertuarze więcej prognoz opartych na obserwacji zmian w otoczeniu podczas prac polowych, w stajni, obejściu itp., np. kierunek wiatrów, zachowanie się wron, ptactwa polnego, niepokój koni, „złośliwe cięcle” much, wędrowki mszyc, „rozłażenie” żab i ropuch, wychodzenie dżdżownic itp. Ze stwierdzeniami powyższymi nie należy jednak wiązać wyłączności poszczególnych przykładów prognozowania u mężczyzn i kobiet. Znajomość poszczególnych prognoz jest obopólna, ponieważ w każdej rodzinie, gospodarstwie, istnieje wymiana spostrzeżeń przy każdej okazji, w wyniku których powstają decyzje na temat pogody, obecnie prawie zawsze konfrontowane z zapowiedziami PIHM-u. W rozmowach jednak kobiety i mężczyźni przedkładają (faworyzują) swoje obserwacje i wynikające z nich prognozowania, z jednoczesnym uznaniem prognoz opartych na innych obserwacjach. Zaznaczają się także niewielkie różnice w ilości znanych prognoz, ich interpretacji między pokoleniem młodych, a gospodarzami starszymi. Młodzi gospodarze, nawet ci, którzy „pokończyli szkoły”, znają wiele formuł prognostycznych, nie lekceważą ich, ponieważ zdają sobie sprawę, na ile są one przydatne przy określaniu pogody w pewnych warunkach, w obszarze ich miejscowości i okolicznych terenów. Prognozy ogólnopolskie, a nawet dla części Polski są raczej zawodne i mało przydatne w mikroklimacie danej okolicy, stąd krótkoterminowe przepowiednie pogody oparte na własnych, stałych obserwacjach mają

zwolenników nie tylko wśród starszych. Nie poddawano zbyt wnikliwej analizie zasobów wiedzy prognostycznej w poszczególnych grupach wiekowych. Jednak bez ryzyka można stwierdzić, że różnice w ilości znanych sposobów przepowiadania pogody wśród starszych i młodszych gospodarzy są niewielkie, z tym że wśród młodszych gospodarzy maleje naiwność interpretacji zaobserwowanych faktów służących określeniu pogody.

Inaczej nieco przedstawia się sprawa z uznaniem długoterminowych prognoz. Są one w środowisku starszych i młodszych gospodarzy znane, ale ich sprawdzalność przyjmowana jest z pewnym powątpiewaniem. Znajomość i stosowanie kalendarzy pogody (aneks I i II) stwierdzono na badanym obszarze tylko w pięciu przypadkach. Inni informatorzy słyszeli o nich lecz nie mogli udzielić wiążącej odpowiedzi dotyczącej ich praktycznego zastosowania.

Jak już wspomniano wyżej, prognozowaniem na wsiach pow. grudziądzkiego zajmuje się wiele osób. Czynną to z większym lub mniejszym przekonaniem, a o trafności ich prognoz świadczą późniejsze fakty meteorologiczne. Jednak liczą się z własnymi obserwacjami i nie zasięgają porad u jakiegoś „wypróbowanego wróżbity pogody”. Takich osób, które szczególnie byłyby predystynowane, uznawane przez ogół we wsi do wydawania prognoz pogody, nie ma w okolicach Grudziądza (przynajmniej ich nie wymieniano w rozmowach i nie podawano w wywiadach i ankietach). Istnieje natomiast wymiana spostrzeżeń dotyczących zmiany pogody w rodzaju porad sąsiedzkich. Po zestawieniu materiałów z lat 1933, 1970 i 1982 okazało się, że repertuar zanotowanych prognoz nie zmienił się i nie zmalał. Trudno tu mówić o jakichkolwiek radykalnych zmianach na przestrzeni zaledwie dwudziestu lat. Jeżeli można dać wiarę informatorom, z którymi przeprowadzono rozmowy i ankiety, należy sądzić, że repertuar przepowiedni

pogody nawet w okresie minionego półwiecza zmalał minimalnie.

W zestawieniu ze zbiorem formuł prognostycznych dra Wł. Łęgi¹⁾ współczesne badania przyniosły ilościowo bogaty materiał. Podawane przez autora „Ziemi chełmińskiej” przykłady powtórzyły się nawet w niezmienionej formie. Należy sądzić, że poza nielicznymi przypadkami, są one powszechnie spotykane w całej Polsce²⁾. Oczywiście wyłącza się prognozy wynikające ze specyfiki niektórych terenów, np. charakterystyczne prognozy góralskie, puszczańskie, nadmorskie itp. Zmiany zaszły jedynie w interpretacji niektórych faktów w prognozowaniu, szczególnie długoterminowym i w kalendarzach pogody. Zasób wiedzy u współczesnych rolników wyeliminował (może jeszcze nie wszystkie) te przepowiednie pogody, które nie były oparte na racjonalnych podstawach, sprawdzalnych praktycznie. Nie znaczy to, że nie są one znane. Rolnicy znają je, nawet przytaczają, ale nie przypisują im większej wiary. Przy interpretowaniu prognoz większość rozmówców daje wyjaśnienia realne, zgodne z prawdą naukową o danym zjawisku, np. dym się „plezie” po dachu, bo spada ciśnienie i wówczas plec „że ciągnie”, „strzyka w kościach” — będzie zmiana pogody, deszcz itp. W większości jednak wypadków, szczególnie starsi gospodarze, nie zawsze dają wiarę badaniom PIHM-u w wydaniu telewizyjnych i radiowych prognoz. Zwadniczość i nieprecyzyjność tych ustaleń w skali regionalnej czy lokalnej (np. dla okolic Grudziądza) wywołuje potrzebę odwoływania się do tradycyjnych sposobów przewidywania pogody. Od jej właściwego ustalenia i wykorzystania zależy znaczna ilość prac gospodarskich, a szczególnie właściwe i terminowe dokonywanie zasiewów i zbiorów. Współzależność między zjawiskami atmosferycznymi a życiem organicznym i różnymi formami praktycznej działalności człowieka stała się podstawą obserwacji szczególnie na wsiach. Wyniki obserwacji w warunkach naturalnych,

1) Władysław Łęga: *Ziemia chełmińska*, PTL Wrocław 1961, s. 249.

2) Daniel Wierzbicki: *Meteorologia ludowa. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, Wyd. Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. VI.

obok laboratoryjnych i doświadczalnych, są podstawą w określaniu prognoz, warunkują one prace, przedsięwzięcia rolnika. Podobnie i w miastach ziemi chełmińskiej znane są podobne prognozy, ale w mniejszym stopniu, ograniczone oczywiście zakresem występujących zjawisk przyrodniczych. We wsiach powiatu gruźdzkiego i przyległych, objętych badaniami, stwierdza się szereg sposobów ustalania prognoz krótkoterminowych (z dnia na dzień) oraz nieliczne obecnie, może niepełne, prognozy o charakterze długofalowym. Wynikają one z tradycyjnej wiedzy ludowej. Opierają się przede wszystkim na obserwacji życia zwierząt, przyrody, śledzenia ciał niebieskich, zjawisk otaczającego świata, dolegliwości ludzkich itp. Większość długoterminowych przepowiedni pogody jest wynikiem obserwacji „wyjątkowych” dni prorokujących, określa je bliżej nie wyjaśniona tradycja (podobno wraz z kalendarzem kościelnym wprowadzili je zakonnicy).

Z przeprowadzonych wywiadów i ankiet wynika, że prognozy krótkoterminowe dotyczą raczej miesięcy wiosennych — wegetacji zasiewów letnich, ich dojrzewania i częściowych zbiorów oraz okresu jesiennego — z nasileniem zbiorów upraw okopowych. Przepowiednie długofalowe dotyczą raczej okresu zimy, niemniej jednak istnieją także prognozy krótkoterminowe dotyczące miesięcy zimowych. Prognozy długofalowe określają

czas nadejścia zimy, jej przebieg i stopień spadku temperatury, a nawet opadów śnieżnych. Układ szyszek na świerku świadczy o nadejściu i surowości zimy: szyszki na czubku — zima późna i ostra, szyszki w środkowej części — zima dość długa, łagodna, szyszki na dolnych gałęziach — zima śnieżna i wczesna.

Systematyczne i długotrwałe obserwacje prowadzone w swojej okolicy pozwalają mieszkańcom na dość trafne (choć nie zawsze) formułowanie prognoz krótkoterminowych. Wynikają one bezwzględnie z obserwacji wielokrotnie zachodzących i powtarzających się zjawisk towarzyszących zmianom pogody. Często rolnicy po zestawieniu szeregu zależności określają bezbłędnie pogodę „na jutro” np. wychodzenie dżdżownic, brak rosy wieczorem, „narowność” zwierząt, zachodni wiatr, „rozłażenie” się ropuch — wróży nadejście deszczu.

Bogaty materiał „pogodoznawczy” uzyskany na omawianym terenie, dla lepszego zobrazowania sklasyfikowano według dwóch zasadniczych typów: przepowiednie krótkoterminowe i przepowiednie długoterminowe. W związku z różnorodnością występujących przepowiedni pogody w wymienionych dwóch typach dokonano dalszego podziału, który ma na celu wykazanie ilości prognoz w poszczególnych grupach interpretowanych zjawisk przyrodniczych itp.

Całoroczne przepowiednie krótkoterminowe — wynikające z:

A. obserwacji zjawisk przyrody

Babie lato — długa ciepła jesień. Dym z komina „plezie” (ścięle się) nisko po ziemi — będzie deszcz, „strzela” w niebo — będzie pogoda. Piec „że ciągnie”, brak „cugu” wróży nadejście deszczu. Prażenie słońca srowadza burzę silną, krótkotrwałą. Bezwietrzny, gwieżdzisty, cichy wieczór wróży nazajutrz latem pogodę ciepłą, słoneczną, a zimą mróz. Wyraźna tęcza jest zwiastunem pogody. Zroszona, mokra rura pompy lub wodociągu przepowiada deszcz, su-

cha — pogodę. Zimą mokra rura jest oznaką odwilży. Gdy silna mgła ranna opadnie, można oczekiwać pogodnego dnia, natomiast gdy „pójdzie w górę” będzie pochmurno i może padać deszcz. Jeżeli po spaleniu się węgla w piecu utrzymuje się długo żar — nadejdzie ślota, jeżeli szybko wygasa — będzie słoneczna pogoda. Szum w studni i „pocenie się” kręgów (cementowych) jest zapowiedzią deszczu. „Pocąca się”, mokra podsadzka w piwnicy wróży, że nadcho-

dzi niż, a tym samym będzie „plucha”. Gdy w czasie udoju mleko w wiadrze bardzo się pieni, będzie padał deszcz. Wiatr od wschodu i południa latem wróży suszę, a od zachodu i północy deszcz. Przejrzystość powietrza — „dalekie widzenie” — będzie słoneczna pogoda, zimą — mróz. Zimą wschodni wiatr przynosi mróz, zawieje, zachodni — odwilż, śnieg, pluchę. Jeżeli w wodzie, np. jeziorze pojawiają się tzw. drogi (ciemniejsze pasy) to będzie padał deszcz. Rozchodzenie się głosu —

„dobra słyszalność” — echo — wróży piękną pogodę latem, a zimą ostry mróz. Silne rozchodzenie się zapachów wieczorem — woń kwiatów, traw, gnoju — zapowiada pogodny następny dzień, ale później nadejdzie deszcz. Bąble na wodzie w czasie deszczu wróżą długotrwałą sotę. Jeżeli woda w rzece jest przezroczysta, niebieska, to następnego dnia będzie pogoda. Ranne promienie jesiennego słońca — pogody nie dają u dnia końca.

B. obserwacji ciał niebieskich

Gdy słońce zachodzi czerwono, to następnego dnia będzie wiatr lub latem — pogoda zmienna w ciągu dnia, a zimą — mróz lub zawieja. Białe chmurki „biegające po niebie” wróżą nadejście deszczu. Duże, „sine” chmury kłębiaste na zachodniej stronie nieba dadzą deszcz lub burzę. Czysty, wyraźnie widziany księżyc wieczorem jest przepowiednią pięknej, słonecznej pogody i mrozu. Migocące gwiazdy zimą oznaczają pogodę, latem „zmianę”. Pierzaste chmury, „strzały” — na zachodzie są oznaką pogody, podbarwione czerwienią — wiatru. Zamglony księżyc zapowiada deszcz latem, a śnieg zimą. Ciche błyskawice po zachodniej stronie nieba wieczorem są oznakami

nadchodzącego deszczu. Obwódka wokół księżycy (podwójna lub potrójna) przepowiada zmienną pogodę latem, a zimą nadejście śniegu i odwilży. Księżyc jasny — mróz i susza, silny — deszcz, czerwony lub w „siwej czapce” — wiatr, w jasnym i rozszerzającym się kole — pogoda. Gdy księżyc latem rogiem skierowany w dół, to dzień będzie bardzo ciepły, a zimą spadek temperatury — mówi się, że z roga siecze. Natomiast gdy księżyc jest „pępem” w dół — zapowiada latem deszcz, zimą odwilż i śnieg — mówi się, że z „pępa” ciecz. Słońce zamglone bardzo praży, duszno — zapowiedź burzy. Gdy na deszcz się zbiera, księżyc staje w kole mgły, a dym w dół naciera.

C. obserwacji fauny

a) **Zwierzęta domowe**
(kot, pies), „łaszą się” — oclerają się o nogi — przeczuwają nadejście burzy. Gdy świnia nosi słomę w pysku lub robi gniazdo, będzie padał w najbliższych dniach deszcz. Niepokój, nerwowość zwierząt wróży niechybną burzę. Gdy kot liże łapę — będzie wiatr, skrobie podłogę — zamieć, drapie ścianę — niepogoda, leży zwinięty w kłębek — mróz, śpi mocno brzuchem do góry — ciepło, liże ogon i kryje głowę — ślota. Pies trawę gryzie

na niepogodę. Nutrie krzyczą przed nadejściem deszczu latem, zimą na mróz. Myszy przenoszą się w polu na wyższe miejsca — wielka ulewa, oberwanie chmury.

b) **P t a k i**

Dzikie gołębie głośno gruchają, będzie padał deszcz. Jaskółki latają wysoko na pogodę, nisko na deszcz. Wieczorne planie kogutów przepowiada deszcz. Wrony zimą „tłuką” się na zmianę pogody, a siadają na czubkach drzew, gdy ma nadejść wielki mróz. Kury

brodzące po wodzie w czasie deszczu wróżą dłuższe opady. Ptactwo domowe lata, krzyczy, a szczególnie perliczki — zapowiadają w ten sposób burzę. Ptactwo się iska, kury, wróble kąpią się w piasku — spodziewać należy się deszczu. Wróble hałasują przed deszczem. Gdy rano ptaki ćwierkają, jest to zapowiedź pięknego dnia. Wrony kupią się w stada, kraczą — jest to wróżba nadejścia soty. Bocian stoi na obu nogach, macha skrzydłami, chowa dziób pod skrzydło — nadejdzie burza. Jeżeli ptaszek zajrzy przez okno zimą, to będzie duży mróz. Łabędzie, geśi i kaczkę myją się na deszcz. Dzikie ptactwo i zwierzęta chronią się w obręb gospodarstwa przed wielką burzą, zawieją, mrozem. Krzyk wilgi (fijoł wywijoł) i skrzeczenie sroki zapowiada deszcz.

c. O w a d y

Gzy i muchy „tną” — gryzą, bydło się „gzi” — nadejdzie deszcz. Komary „tną” boleśnie na zmia-

nę pogody — deszcz. Mszyce z lodyg wchodzą na liście przed nadejściem deszczu. Muchy jesienią wchodzą do izby lub chowają się w zaciszne miejsca — wróży przymrozek w nocy. Duże komary budzą się w piwnicy, zaczynają latać, wróży to koniec mrozów — ocieplenie. Pszczoły nie odlatują, kupią się przy wejściu do ula, zapowiada to pogorszenie pogody. Muchy „pchają się” do izby, będzie grad lub zimna burza. Pająki na deszcz chowają, a na pogodę zakładają sieci.

d. I n n e

Trzymana w słoju żaba zacznie z niego wychodzić, gdy ma nadejść deszcz. Pojawienie się ślimaków wróży nadejście deszczu. Ryby wyskakują nad wodę przed nadejściem burzy. Dżdżownice wychodzą na wierzch przed deszczem. Ropuchy wychodzą z ukrycia przed nastaniem deszczu. Żaby rechocą na piękną pogodę, skrzeczą i mruczą na deszcz. Większa część kwiatów zamyka się — deszcz, zimno.

D. obserwacji świata roślinnego

Jeżeli na liściach filodendronu pojawiają się kropelki wody oznacza to, że w najbliższych dniach będzie padał deszcz. Gdy na miejscu składowania obornika pojawiają się szare, wysmukłe grzybki, można w najbliższym czasie spodziewać się deszczu. Szyzka świerku nabita na drut na pogodę rozchyła blaszki, na deszcz zamyka. Maciejka nie rozchyła kwia-

tów wieczorem, słabo pachnie — będzie w nocy deszcz. Jaśmin bardzo pachnie wieczorem na piękną, słoneczną pogodę. Brzoza rozkwita wcześniej na piękną pogodę wiosną. Uderzająca cisza w przyrodzie zwiastuje burzę. Czuć zapach lasu — będzie pogoda. Ustaje ruch w przyrodzie, „bezruch” — będzie burza.

E. samopoczucia i dolegliwości ludzkich

Zagojona rana boli na zmianę pogody. Kość w miejscu złamania boli przed nadejściem soty. Reumatyczne „strzykanie w kościach” zwiastuje zmianę pogody, przeważnie deszcz. Ciężki, niespokojny sen, duszność, zwiastuje nadejście burzy. Złe samopoczucie, nerwowość, zapowiada nadejście burzy. Łamanie w stawach wróży bliski deszcz, zmianę pogody. Sen „zaburzony”, a nawet bezsen-

ność jest zapowiedzią zmiennej pogody. Rwanie, palenie odcisków, wróży zmianę pogody, najczęściej deszcz. Senność w czasie dnia, przejawy osłabienia, czy zmęczenia, przepowiadają deszcz. Dokuczca ciśnienie, boli głowa — będzie deszcz. Nerwowość ludzi wróży deszcz lub zmianę pogody. Pobudliwość, niepokój — zmiana pogody.

Przepowiednie długoterminowe

Ten typ przepowiedni w porównaniu z uprzednio przedstawionym (prognozy krótkoterminowe) jest bardziej zawodny. Nie posiada on najczęściej racjonalnego uzasadnienia, a jego źródła należy upatrywać w sferze czysto wierzeniowej i fantastycznej motywacji. Wszystko przemawia za tym, że na wieś, do ludu, sposób przepowiadania pogody przenikał i rozpowszechniał się przez dwory i różnego rodzaju kalendarze¹⁾ z materiałem „pogodoznawczym”, poradniczym, leczniczym itp.

Przepowiednie długoterminowe oparte na obserwacji otoczenia nie budzą większego zaufania, bo w jaki sposób „gryzący trawę pies” lub „układ szyszek na świerku”, czy „biała pierś gęsi” mogą zapowiadać pogodę zimy czy też lata.

Era realnych podstaw w wyjaśnieniu tych obserwacji powoli eliminuje współcześnie tego typu prognozyki. Prognozy wynikające z podziału roku na dwie połowy (ciepłą i chłodną) i wróżby według niektórych dni (prorocznych) sprawdzają się jedynie przypadkowo.

Podział roku na dwie połowy (zimę i lato) może być wynikiem bardzo starego podziału roku na dwie części. Typowe wydaje się to dla ludzi koczujących, pasterzy, których nie interesuje bliżej zbiór plonów, lecz okres wegetacji (koniec lata i jesień).

Podobnie długoterminowe wróżby dobrego urodzaju, wynikające z dni prorocznych i obserwacji otoczenia, nie posiadają rzeczowej motywacji i dlatego odpowiednią uwagę przypisują im tylko nieliczni. Mieszkańcy wsi coraz mniej rzeczy i stwierdzeń przyjmują „na wiarę”, a szerszą znajomością tego typu prognoz

mogą wykazać się jedynie ludzie starsi. Z dniami „proroczymi” w prognostyce ludowej wiąże się istnienie tzw. kalendarza pogody na cały rok²⁾.

Z terenu badanego (ziemi chełmińskiej) uzyskano dwa przykłady przewidywania pogody na każdy miesiąc następnego roku na zasadzie analogii z dniami w okresie Bożego Narodzenia³⁾, w wycliczeniu od św. Szczepana (23 grudnia) do Trzecia Króli (6 stycznia). Pogoda każdego dnia określa pogodę miesiąca np. 23.XII — styczeń, 27.XII — luty, 28.XII — marzec itd. Poszczególne fazy doby dnia wróżebnego oznaczały dekady miesiąca np. dzień — I dekada miesiąca, wieczór — II dekada, noc — III dekada.

W Grudziądzu podano też kalendarz oparty na obserwacjach pogody w dniach od św. Łucji (13 XII) do wigilii (24 XII) 9). W rozmowach informatorzy oświadczyli, że oba kalendarze (od św. Łucji i św. Szczepana) mogą być brane pod uwagę jako odrębne, całoroczne kalendarze pogody, względnie jako wzajemnie uzupełniające się. Kalendarz zapoczątkowany z dniem św. Łucji (13.XII) określał pierwszą połowę każdego miesiąca przyszłego roku, a kalendarz od św. Szczepana (23.XII) wróżył pogodę drugiej połowy miesiąca nowego roku. W takim układzie zapisujący śledził jedynie pogodę dzienną w określonych dniach. Podane zapisy kalendarzowe obecnie nie są powszechnie znane, gdyż zawodność ich była wielka w porównaniu z czasochłonnością prowadzonych obserwacji oraz zapisów i określaniem prognoz.

Podobno jeszcze w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. liczone się z tymi prognozami nawet w większych majątkach ziemskich, obecnie znają ten spo-

¹⁾ Dla obszaru północnej części ziemi chełmińskiej aktualne były w XIX i początkach XX wieku kalendarze wychodzące w języku polskim nakładem „Gazety Grudziądzkiej” i „Pielgrzymka” z Pelplina.

²⁾ Wzory zapisów podawane były w XIX w. w kalendarzach dla rolników.

³⁾ W aneksie przykład zapisu.

⁴⁾ jw.

sób przewidywania jedynie nieliczni starsi rolnicy, a w odnotowanych przypadkach zapisy prowadziły kobiety. Natomiast młodzi gospodarze z braku rzeczowych podstaw w przepowiadaniu, nie

biorą go pod uwagę. Większą uwagę przypisują swoim obserwacjom i prognozom krótkoterminowym, które konfrontują zawsze z zapowiedziami PIHM-u

Prognozy wynikające z obserwacji świata roślinnego

Kwitnące po raz drugi drzewa (szczególnie wiśnie lub jabłonie) zapowiadają „wiosenną” pogodę w jesieni (ciepła, długa jesień). Kiedy dąb obficie się rozrasta, będzie bardzo „ostra” zima, a po niej dobry urodzaj. Brzoza zakwitająca wcześniej niż olcha jest zapowiedzią suchego lata. Jeżeli wcześniej zakwitnie olcha, będzie lato mokre. Przepowiada się także zimę z rozmieszczenia szyszek na świerku: szyszki na dole — zima długa, dość ostra, mroźna; szyszki zajmują środek drzewa — zima średnia (odwilże, śniegi, a także mróz w miarę); szyszki na czubku drzewa wieszczą zimę krótką, łagodną.

Długo wiszące liście na drzewach (grań, dąb) świadczą o zimie krótkiej i mroźnej. Czerwieniejące liście drzew przed ich opadaniem zapowiadają także wczesną i mroźną zimę. Wcześniej opadające liście dębu wróżą ostrą zimę. Kwitnący mocno wrzos oznacza długą zimę, dużo śniegu i duży mróz. (Uzupełnia się prognozy rozmieszczeniem kwiatów, ale odwrotnie niż przy rozmieszczaniu szyszek na świerku). Obfitość nasion na drzewach zwiastuje ostrą zimę. Gdy jabłoń drugi raz zakwitnie, będzie długa i piękna jesień. Kiedy klon wcześniej spada, ostrą zimę zapowiada.

Prognozy na podstawie obserwacji świata zwierzęcego

Ptaki odlatujące wcześniej do ciepłych krajów zwiastują wczesną zimę. Wczesniejszy niż zwykle przylot jemioluszek jest zapowiedzią nadejścia mrozów i śnieżycy. Gdy w zabitej gęsi pierś jest biała, to zimą będzie wiele śniegu, natomiast sina zapowiada wielki mróz. Wczesne odloty ptaków wróżą rychłą zimę. Gdy bociany przylecą — wcześniej będzie wiosna. Gdy jaskółki wcześniej uciekają — długą zimę zapowiadają.

Dżdżownice wchodzące głęboko w ziemię wróżą długotrwałą suszę. Biedronki do późnej jesieni wędrują po mieszkaniu — zwiastują długą jesień, ciepło. Muchy,

a także duże komary budzą się w piwnicach, będzie ciepła, późna zima. Pszczoły dość wcześniej ryglują przejścia na plastrach — ostra, szybka zima. Krety rozkopujące w jesieni ziemię wróżą zimę późną i lekką. Wczesne zasypianie wiewiórek wróży zimę wczesną, ich wychodzenie zaś późną jesienią — utrzymanie się ciepła przez dłuższy czas. Gromadzące się myszy polne w kopcach przy sprzęcie buraków i ziemniaków świadczą o nadejściu szybkiej, ostrej zimy. Wiewiórka gromadzi wiele owoców, na pewno będzie długa i ostra zima.

Barometry na wsiach ziemi chełmińskiej

Obecnie w wielu domach w powiecie grudziądzkim spotyka się barometry dostępne w detalicznej sprzedaży. Znaleźć można także, choć w nielicznych przypadkach, barometry zakupione jeszcze przed II wojną światową. Właściciele znają zasady działania barometrów, potrafią się nimi posługiwać. Chętnie mówią

o ciekawszych przypadkach wahań barometrycznych, wyjaśniają rzeczowo przyczyny błędnego ich działania.

Obok barometrów zakupionych w sklepie są barometry pomysłu ludowego, znane od wielu pokoleń na wsiach powiatu grudziądzkiego. Najprostszy barometrem tego typu jest szyszka świerkowa

nabita na gwoźdź od strony szypułki, ustawiona pionowo. Umieszcza się ją w pokoju lub „tam, gdzie się nie gotuje”, aby para lub „gorączka” z pieca nie powodowała mylnych reakcji szyszki. Tak zabezpieczona szyszka reaguje na zmianę wilgotności powietrza i jest wskaźnikiem niżu lub suszy. Rozchylające się „luski” szyszki zwiastują nadejście wężu, słonecznej pogody, suszy latem, zimą — mrozu. Zamykają się one z następowaniem pory deszczowej — latem, zimą — ocieplenia, opadów mokrego śniegu. Oczywiście tego typu barometr nie jest zbyt funkcjonalny, ponieważ należałoby prowadzić bardzo systematycznie całodobowe obserwacje, które pochłaniałyby wiele czasu. Przy obserwacjach sporadycznych stwierdza się bowiem fakty już zaistniałe w pogodzie. Drugi warunek — obserwacje musi prowadzić ta sama osoba, ponieważ bardzo istotne w określeniu pogody (jej zmian) mają następujące po sobie wyniki obserwacji. Ten typ barometru brany jest pod uwagę łącznie z innymi obserwacjami wróżącymi zmiany pogody.

Informator C. I. z Łasina-Wybudowanie opisał bardzo prosty w konstrukcji barometr, wykonany z włosia końskiego lub długiego włosia. (Według wszechkła prawideł powinien to być włos dziewczyny, bo najlepiej temu odpowiada). Do wbitego we „framugę” okna gwoździa wiąże się np. w czasie dobrej, stałej pogody, obciążane u dołu ołowiem, woskiem, ciastem itp. włosie końskie lub włos i oznacza się kreską jego krańcowy zwis. Z nadchodzącym niżem włos wydłuża się i schodzi niżej oznaczonego poziomu. Przy następowaniu wężu, mrozu zimą — włosie lub włos kurczy się. Obciążająca kulka wraca w pierwotne położenie, czasem może nawet podchodzić wyżej, zależy to oczywiście od stopnia wilgotności napływających mas powietrza. Informator zwraca uwagę na to, że włos musi być przed założeniem odtluszczonej, wygotowany lub wytarty wataj moczona w benzynie, czy też rozpuszczalniku.

Ten prymitywny barometr obecnie na wsiach zalicza się do półśrodków, jest mniej znany i prawie się go nie stosuje, między innymi z uwagi na wątpliwą dokorację okna.

Dawnym sposobem i obecnie w kilku przypadkach podawanym jest tzw. „żywy barometr”. W słoiku przetrzymuje się żabkę, która „na deszcz” staje się ruchliwa, wychodzi, a na słoneczną pogodę, suszę, siedzi spokojnie. Obecnie tego sposobu określenia pogody nikt już nie stosuje.

Doskonałym barometrem w pojęciu wielu, a szczególnie gospodyń, jest sól kuchenna w solniczce, lub solona słonina, która z nadchodzącym niżem wilgotnieje, poci się, a wysycha ze zbliżającym się wężem.

Opierając się na wypowiedziach więszości informatorów najdokładniej można ocenić zawilgocenie soli w drewnianej solniczce. Podobne wnioski wyciągają rolnicy z obserwacji naziemnej części rury pompy lub ocembrowania studni kopanej. Przed zbliżającym się deszczem występuje tzw. „pocenie się” pompy i cembrowiny. Jak wynika z oceny wielu rolników, te obserwacje także czasem zawodzą, szczególnie przy wahaniach temperatury wiosną i jesienią.

Swego rodzaju barometrami są także na wsi rośliny doniczkowe, hodowane w domu. Dla przykładu podano filodendron, który „płacze” na niepogodę — występują kropelki rosy na liściach. Podobną funkcję spełnia tzw. „prorok”, u którego na wysmukłych, szablistych liściach pojawiają się kropelki wody przed nadejściem pory deszczowej (okolice Gruty). Spotyka się także barometry wykonane ze skręconego jelita baraniego. Są to popularne na południu Polski tzw. „domki” z ukazującą się na pogodę babą lub chłopkiem. Zakupione zostały one na rynku w Grudziądzu od górali, którzy przyjeżdżają na Pomorze ze swymi wyrobami, lub zostały przywiezione z wycieczek na południe Polski.

Pokażny materiał pogodoznawczy zawierają także zapisane przysłowia i powiedzenia gospodarskie, które wiążą się z podziałem roku na dwie połowy, dniami uprzywilejowanymi, wynikają z obserwacji życia zwierząt i roślin oraz śledzenia zjawisk atmosferycznych. Podane niżej przykłady, poza nielicznymi regionalnymi wyjątkami, są spotykane w całej Polsce¹⁾. Przytacza ich kilka także Wł. Łęga w „Ziemi chełmińskiej”.

Prognozy nawiązujące do podziału roku na dwie połowy (przysłowia i powiedzenia gospodarskie)

- Nowy Rok pogodny — zbiór będzie dorodny, Nowy Rok mglisty — jeść będą zboże glisty.
- Gdy w styczniu deszcz leje, liche nadzieje.
- Styczeń mokry truje plody, więc na próżno będą kłody.
- Jak luty tego trzyma, będzie niedługa zima.
- Luty ostro kuty.
- Gdy komar w lutym ruszy, ogrzewaj w marcu uszy.
- Gdy w marcu grzmoły, to w maju śniegi.
- Duże śniegi marcowe — owoce niezdrowe.
- Marzec zielony, niedobre plony.
- Gdy mróz w marcu, pełno w garncu.
- Ile mgieł w marcu, tyle deszczu w czerwcu.
- Kto siać w marcu zaczyna, dobra swego zapomina.
- Siej groch w marcu — ubierasz w garncu, siej w maju — ubierasz w jajcu.
- Grzmot w kwietniu — dobra nowina, już mróz liści nie pościna.
- Suchy kwiecień, mokry maj — będzie zboże niby gaj.
- Mokry maj — będzie urodzaj.
- Rój pszczoł w maju brany, skarb to pozyskany.
- Gdy czerwiec chłodem i wodą szafuje, to zwykle cały rok popsuje.
- Czerwiec temu się zieleni, kto do pracy się nie leni.
- Czego lipiec i sierpień nie zwarzy, tego wrzesień i październik nie usmaży.
- Gdy z początkiem sierpnia spieka wszędzie, tedy długa zima będzie.
- Gdy we wrześniu tłuste ptaki, mróz zimą nie byle jaki.
- Kto latem szuka chłodu, zimą cierpi z głodu.
- Gdy październik ostro trzyma, zwykle potem ostra zima.
- Jeżeli październik wletrzną i mroźny, styczeń i luty nie będzie groźny.
- Miesiąc październik, obraz marca wierny.
- Pogoda i mróz listopada — ciepły styczeń zapowiada.
- Jak w listopadzie pogoda służy, taką miesiąc pogodę wróży.
- Gdy w listopadzie trochę pogody, w marcu będzie dużo wody.
- W listopadzie grzmi, rolnik wiosnę śni.
- Mroźny grudzień, wiele śniegu, żyzny rokcek będzie w biegu.
- Na zaduszki nie ma w ogrodach nawet pietruszki.
- Dużo komarów — obrodzą jagody.
- Ostra zima, mokry maj — będzie żyto niby gaj.
- Gdy dużo orzechów — to mało ziemniaków.
- Gdy skowronek zaświergotł, pomyśl chłopie o roli.

---

1) D. Wierzbicki, op. cit., s. 161.

- Kukułka kuka na cały las — będzie głodny czas.
- Gdy latem pogoda, to zimą woda.
- Jeśli lato jest upalne, to zima mroźna, a jeżeli deszczowe, wówczas zima łagodna.
- Na jesieni wczas (wcześnie) mróz — rychtuj wiosną prędko wóz.
- Słaba zima — kiepskie lato.
- Późna zima długo trzyma.

Przysłowia — prognozy związane z dniami uprzywilejowanymi (układ imion alfabetyczny)

- Jak się Adam z Ewą (24.XII.) gości, taki koniec grudnia nosi.
- Miętko na Andrzeja (30.XI.), niedobra nadzieja.
- Gdy św. Andrzej ze śniegiem przybieży, sto dni śnieg na polu leży.
- Na św. Ankę (26.VII.) mrowisko, szukaj w zimie ognisko.
- Od św. Anki zimne wieczory i ranki.
- Na św. Antoni (13.VI.) pierwsza jagoda się zapłoni.
- Gdy Barbara (4.XII.) po wodzie (lodzie), to Gwiazdka po lodzie (wodzie).
- Gdy na Barbary mróz, sanie na piec włóż.
- Niech każdy pamięta — jaka Barbara, takie święta.
- Bartłomiej (24.VIII.) zwiastuje, jaka jesień następuje.
- Gdy koło Bartłomieja liść opada, prędko zima bywa rada.
- Deszcz na Błażeja (3.II.), słaba wiosny nadzieja.
- Jaki cień w Boże Ciało, takich dni p. em niemato.
- Gdy ciepło na Dominika (4.VIII.), ostra zima dotyka.
- Do św. Ducha — nie zdejmuj kożucha.
- Na Edwarda (13.X.) ziemia twarda.
- Fabian, Sebastian (20.I.) gdy mróz dadzą — drugą zimą przyprowadzą.
- Na Filipa (11.IV.) deszcz łagodny, rok będzie dorodny.
- Gdy na Floriana (4.V.) deszcz rześisty, plon będzie obfity i czysty.
- Kiedy w Gawła (16.X.) słońca, będzie w lecie dużo błota.
- Gaweł ręczy za to, jakie będzie lato.
- Gdy na Gromniczną (2.II.) kogut się napije, to na Jerzego wół się napasie.
- Gdy na Gromniczną mróz, pola pełne zbóż.
- Na Gromniczną ciecze — zima długo się powlecze.
- Na Matki Boskiej Gromnicznej robactwo się szerzy — zima się przeciągnie.
- 4 grudzień jaki — cały gruździeń taki.
- 5 grudzień — stycznia czyni znaki.
- 6 grudzień — luty przepowiada.
- 7 grudzień — o marcu gada.
- Na św. Grzegorza (12.III.) idzie zima do morza.
- Na Grzegorza pójda rzeki do morza.
- Na św. Idzi (1.IX.) ładnie — śnieg późno spadnie.
- Gdy na Idzi się wypogodzi — cztery niedziele pogoda dogodzi.
- Gdy na Jacka (17.VIII.) nie panuje plucha, to pewnie zima będzie sucha.
- Na św. Jacek będzie nowy placek.
- Jaki Jakub (11.V.) do południa — taka zima do grudnia, jaki Jakub po południu — taka zima po grudniu.
- Jakub siecze, to Anna piecze.
- Jak się św. Jan (31.I.) obwieści, takich potem dni trzydzieści.
- Kiedy deszcz przed Janem (24.VI.), po żniwach chłop jest panem.
- Gdy Jerzy (23.IV.) schowa włócznię w życie, będzie zboża obficie.
- Kiedy Jerzy pogodą częstuje, wnet się pogoda popsuje.
- Gdy na Józefa (19.III.) bociek przybędzie — śniegu (głodu) nie będzie.
- Na św. Józwa — przez pole bródza.

- Wilia Katarzyny (25.XI.) wróży, jaka w lutym pogoda posłuży.
- Dzień Katarzyny jaki — cały grudzień taki.
- Na św. Kazimierza (4.III.) czajka zmierza.
- Na św. Kazimierza noc się z dniem zmierza.
- Jeśli na Kazimierza pogoda, to na ziemniaki uroda.
- Gdy Maciej (24.II.) lodu nie roztopi, będą długo dmuchali w zimie w ręce chłopi.
- Jeżeli mróz na Macieja, to czterdzieści dni tegoż nadzieja.
- Maciej zimę traci, albo ją bogaci.
- Na Magdalenę (29.V.) pogoda, to pszczołek wygodna, a jak słońca, to ciekota.
- Na 1 maja deszcz, zły to urodzaju wieszcz.
- Na 1 maja szron obiecuje dobry plon.
- Deszcz na 1 maju — bieda w urodzaju.
- Gdy liść trzyma na Marcina (12.XI.) — będzie sroga zima.
- Święty Marcin na białym koniu jeździ — śnieg.
- Słońce na Marcina — nie zamarznie ozimina.
- Ciepły Marek (24.III.) przysporzy miarek.
- Gdy noc jasna na Michała (29.IX.), będzie zima biała.
- Jeśli na św. Michała wiatr wieje z południa — zima będzie lekka, jeśli z północy — ostra i śnieżna.
- Kiedy Piotr i Paweł (29.VI.) płaczą — ludzie przed tydzień słonka nie zobaczą.
- Wróży Roch (16.VIII.), że będzie groch.
- W siedmiu braci śpiących pada (10.VII.) — przez siedem tygodni będzie „łało”, jeśli jest piękna pogoda — siedem tygodni będzie słonecznie.
- Na św. Stanisława (8.V.) żyto jako tawa.
- Kiepski rok się zapowiada, gdy na Stanisława pada.
- Deszcz na św. Szymona i Judy (28.X.) — wcześniej spodziewaj się śniegu i grudy.
- Na Szymona (18.VII.), gdy deszczu nie ma — nieraz do Cecyli (22.XI.) wytrzyma.
- Kiepski rok się zapowiada, gdy na Szymona nie pada.
- Na św. Teodora (24.IX.) zapelniona góra i komora.
- Koto Trzech Króli (6.I.) każdy się w kozuch tuli.
- Od św. Urszuli (21.X.) nie chodź w koszuli.
- Św. Urszula i Kordula (22.X.) dzień do pieca przytula.
- Jak Walek (14.II.) mrozu nie zmoże, to Maciek (24.II.) mu pomoże.
- Gdy na Walentego są deszcze, będzie tęgi mróz jeszcze.
- Na św. Wita (15.VI.) zboże zakwita.
- Plucha na św. Wojciecha (24.IV.) — w polu pociecha.
- Gdy na Wszystkich Świętych (1.XI.) ziemia skrzepla — cała zima będzie ciepła.
- Św. Zofija (15.V.) kłosy rozwija.
- Na Zwiastowanie (25.III.) bociek na gnieździe stanie.

Zebrane przykłady przepowiedni pogody, szczególnie długoterminowe, zawierają szereg sprzeczności prognostycznych w interpretacji faktów. Wynikają one z niewiedzy, a właściwie fałszywej wiedzy o zjawiskach zachodzących w otoczeniu człowieka itp. Należy też wziąć pod uwagę zmienność w czasie i przestrzeni zachodzących zjawisk atmosferycznych, które ludowy obserwator-przepowiadacz nie zawsze jest w stanie kontrolować na bieżąco. Także sam sposób przekazu prognoz (ustny), zawodna pamięć ludzka, skłonność do improwizacji nie sprzyjają właściwym, pierwotnym sformułowaniom.

Pojawiają się więc i mnożą przeróbki formuł prognostycznych, kontaminacje i inne zmiany (szczególnie częste w przysłowach i powiedzeniach gospodarskich). Niemniej jednak większość prognoz krótkoterminowych w przeciwieństwie do ustaleń długoterminowych, posiada logiczne uzasadnienie i nie wynika z kombinacji pozorazumowych.

W toku gromadzenia materiałów z meteorologii ludowej uzyskano szereg informacji dotyczących wiedzy o ciałach niebieskich, zjawiskach atmosferycznych, życiu zwierząt, roślin, dolegliwościach ludzi itp., które najczęściej używane są

w prognozowaniu. Natomiast wiedza ludowa we wspomnianych wyżej dziedzinach ma niewielki, może ograniczony wpływ na całokształt dzisiejszej wsi.

Możliwość dysponowania zdobyczanymi technikami np. zegarami, całkowicie wykluczyła obecnie obserwacje nieba w celu określenia czasu. W związku z tym niewiele osób może wykazać się znajomością sposobów określania go.

Obok poprawnej interpretacji takich zjawisk atmosferycznych związanych z pogodą jak wiatr, piorun, tęcza — istnieje szereg utrzymujących się jeszcze wierzeń. Tęcza w wypowiedziach wielu informatorów służy do przepompowywania wody z jeziora, rzeki „na inne miejsce”, „do drugiej okolicy” (Budy, Szemibruk, Gruta, okolice Radzyna Chełmińskiego). Piorun i grzmot są wynikiem wzajemnego ocierania się chmur. Materiałnym dowodem uderzenia pioruna w ziemię jest kamienny, stożkowaty pocisk z otworem, znajdujący na polach. (Gruta, okolice Łasina, Piaski, Lisewo, Czaple, Jarantowice). Znaleziska te (be-

lemnity), starte na proszek, są także według miejscowych wierzeń skutecznym lekiem na oparzenia i rany. Wiatr identyfikowany jest u ludzi starszych ze „złym”, czyli diabłem. Szczególnie niebezpieczny, powodujący różne schorzenia, a nawet paraliż, jest tzw. „wir”, „kręciek” lub „wicher”, wzbijający ku górze tumany kurzu.

Olbrzymia, gromadzona od stuleci, wiedza ludowa dotycząca przewidywania pogody, zawiera wiele prawd, obecnie już uzasadnionych naukowo, i one są aktualnie brane pod uwagę. Na współczesnej wsi już prawie nikt ruchu chmur nie przypisze „Planetnikom”, porywistych wiatrów-wisielcom, czy pogody w siano-kosy — „mokrym świętom” Bożego Narodzenia. Tego typu wierzenia są jeszcze znane na badanym obszarze, ale prawie nikt nie traktuje ich poważnie. Ich repertuar kurczy się z roku na rok, przechodzą w sferę legend, fantazji, zanikają.

JÓZEF DANIEL

Aneks I

Kalendarz pogody na 12 miesięcy (układ: od św. Łucji — 13 grudnia, do Wigilii — 24 grudnia 1971 r.) z Nowej Wsi k. Grudziądza. Podobne podano z Gruty, Dusocina i Czapli.

- 1 dzień 13.XII — zachmurzenie duże, padał deszcz — styczeń będzie dość ciepły, śnieg i deszcz.
- 2 dzień 14.XII — zachmurzenie duże, nie padał ani śnieg, ani deszcz — luty pochmurny.
- 3 dzień 15.XII — cały dzień zachmurzenie, nocą deszcz, ciepło — marzec będzie pochmurny, deszcz ze śniegiem, dość ciepło.
- 4 dzień 16.XII — pogoda przed południem, potem zachmurzenie — kwiecień na początku ładny, potem pochmurnie.
- 5 dzień 17.XII — pogoda z rana, później deszcz — maj słoneczny początek, potem zachmurzenie — II i III dekada.
- 6 dzień 18.XII — ładna pogoda do wieczora, w nocy bez gwiazd, zachmurzenie, dość ciepło — czerwiec prawie cały słoneczny, ładny, pod koniec deszczowo, burze.
- 7 dzień 19.XII — z rana zachmurzenie, mżawka marźnie od 1.00 do wieczora, w nocy pogoda — lipiec na początku deszczowy, chłodny, potem ciepły, słoneczny.
- 8 dzień 20.XII — do wczesnego popołudnia słonecznie, błoto, po południu zachmurzenie, wieczorem deszcz ze śniegiem, z wieczora pochmurnie — sierpień na początku ładny, potem pogoda się zepsuje. Będzie chłodniej, deszcz.
- 9 dzień 21.XII — cały dzień deszcz ze śniegiem, w nocy mały przymrozek — wrzesień deszczowy, chłodny, pod koniec trochę się rozpogodzi.
- 10 dzień 22.XII — ładna pogoda przez cały dzień, podeszło, nocą suchy wiatr, gwiazdy — październik cały ładny, dość ciepły, bez deszczu.

- 11 dzień 23.XII — pogodnie, ale dość chłodno, pod wieczór trochę się zachmurzyło, nie było gwiazd, wiatr, śnieg — listopad na początku chłodny, ale bez deszczu, może przelotny, w III dekadzie śnieg, mogą być zawieje.
- 12 dzień 24.XII — padał śnieg z rana (duże płatki), potem pogoda, lekki mróz, w nocy padał śnieg — grudzień na początku mokry, zachmurzenie i pogoda na zmianę, śnieg.

Aneks II

Pogoda badana od św. Szczepana — 26.XII.1971 r. do Trzech Króli — 6.I.1972 r. Podał informator (D. M.) z Grudziądza — zapis kalendarza pogody uproszczony, podano prognozykę bez opisu pogody w dni „prorocze”, na których oparto wróżbę.

- 26.XII — styczeń — pochmurno — ciepło, trochę wietrznie.
- 27.XII — luty — podobnie jak (wczoraj) — w styczniu.
- 28.XII — marzec — pochmurno, deszcz ze śniegiem, pod koniec mróz.
- 29.XII — kwiecień — deszcz, chłodno, wiatry.
- 30.XII — maj — pogoda zmienna, dużo wiatru, chłodno.
- 31.XII — czerwiec — w dalszym ciągu pogoda zmienna, ale więcej słońca, cieplej.
- 1.I — lipiec — pogoda ładna od połowy, ciepło, słonecznie, przelotne opady, do połowy podobnie jak w maju.
- 2.I — sierpień — pierwsza połowa dość pogodna z przelotnymi opadami, druga połowa, a szczególnie pod koniec zachmurzenie duże.
- 3.I — wrzesień — cały zachmurzony, dość chłodno, opady.
- 4.I — październik — taki sam jak wrzesień, może być śnieg pod koniec.
- 5.I — listopad — duże zachmurzenie, śnieg z deszczem, pod koniec przymrozki, duże wiatry.
- 6.I — grudzień — pogoda zmienna — mróz, śnieg, trochę odwilży na początku, na święta Bożego Narodzenia dużo śniegu, mróz nieduży.

Aneks III

Wykaz miejscowości, w których prowadzono badania.

1. Białe Błota, gm. Jezewo	19. Parski, gm. Grudziądz
2. Białochowo, gm. Rogóźno	20. Płużnica, gm. Płużnica
3. Czaple, gm. Płużnica	21. Pokrzywno, gm. Gruta
4. Dąbrówka, gm. jw.	22. Radzyn Chełmiński
5. Dragacz, gm. Dragacz	23. Rogóźno Wieś, gm. Rogóźno
6. Dusocin, gm. Rogóźno	24. Sarnowo, gm. Stolno
7. Gardeja, gm. Gardeja	25. Słup, gm. Gruta
8. Grudziądz	26. Szczepanki, gm. Łasin
9. Grupa, gm. Dragacz	27. Szembruk, gm. Rogóźno
10. Gruta, gm. Gruta	28. Szynych, gm. Grudziądz
11. Jankowice, gm. Łasin	29. Świerkocin, gm. Grudziądz
12. Jarantowice, gm. Wąbrzeżno	30. Trzebezyk, gm. Kijewo Królewskie
13. Komorsk, gm. Warlubie	31. Waldowo Szlacheckie, gm. Grudziądz
14. Łasin	32. Węgrowo, gm. Grudziądz
15. Mełno, gm. Gruta	33. Wiewiórki, gm. Płużnica
16. Nowe Mosty, gm. Łasin	34. Wydrzno, gm. Łasin
17. Nowa Wieś, gm. Grudziądz	35. Zakurzewo, gm. Grudziądz
18. Owczarki, gm. Grudziądz	36. Zawda, gm. Łasin

Z NASZEGO MUZEUM

JUBILEUSZ 100-LECIA ZBIORÓW MUZEUM W GRUDZIĄDZU

W dniu 27 września 1984 r. Muzeum w Grudziądzu obchodziło jubileuszową uroczystość 100-lecia swych zbiorów. Protektorat nad nią objął wojewoda toruński **mgr Stanisław Trokowski** i prezydent miasta Grudziądza **mgr Bożesław Tafelski**. Wśród licznie przybyłych na uroczystość gości byli: przedstawiciele Ministerstwa Kultury i Sztuki — wiceminister **mgr Edward Gołębiowski**, wicedyrektor Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków ds. Muzeów **dr Franciszek Midura**, reprezentanci władz wojewódzkich — I sekretarz KW PZPR **mgr Zenon Dramiński**, wicewojewoda toruński **plk doc. dr Piotr Pec**, wiceprzewodniczący WRN w Toruniu **mgr Kazimierz Jaworski**, dyrektorzy Wydziału Kultury i Sztuki UW w Toruniu **mgr Jan Zobolewicz** (Wojewódzki Konserwator Zabytków) i **mgr Józef Socha**; przedstawiciele władz miejskich — sekretarze KM PZPR **Adam Chojnowski** i **Edward Czerniakowski**, prezydenci miasta **mgr Bożesław Tafelski** i **mgr Wacław Jasiński**, przewodniczący MRN **Zygmunt Kuliczkowski**, kierownik Wydziału Kultury i Sztuki UM **mgr Władysław Wojtaszek**. Narodową Radę Kultury reprezentowała **mgr Maria Ossowska**, polonistka z II Liceum Ogólnokształcącego w Grudziądzu.

Uroczystość zgromadziła także muzeologów z różnych muzeów, a wśród nich dyrektorów i pracowników: Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, Muzeum Mazowieckiego w Płocku, Muzeów Okręgowych w Bydgoszczy, Włocławku i Toruniu, Muzeum Etnograficznego w Toruniu, Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie, Muzeum Regionalnego w Brodnicy. Przybyli także przedstawiciele instytucji naukowych, kulturalnych, organizacji i towarzystw społeczno-kulturalnych, placówek o pokrewnej działalności, reprezentanci grudziądzkich środowisk i twórców kultury, instytucji i zakładów pracy współpracujących z naszym Muzeum, a także wielu sympatyków. Jubileusz przyciągnął uwagę prasy, radia i telewizji, które obszernie informowały o niecodziennym święcie grudziądzkiego Muzeum.

Program uroczystości był następujący:

1. Otwarcie uroczystości
2. Przedstawienie 100-letniej historii zbiorów Muzeum w Grudziądzu
3. Wystąpienia okolicznościowe (przemówienia przedstawicieli władz centralnych, wojewódzkich i miejskich; wręczenie odznaczeń państwowych, nagród i dyplomów; wystąpienia dyrektorów muzeów, instytucji, towarzystw, zakładów pracy, szkół; odczytanie nadesłanych telegramów i gratulacji)

4. Udostępnienie nowo adaptowanych spichrzy (przy ul. Spichrzowej 13—15) i otwarcie w nich nowych stałych wystaw obrazujących 100-letni dorobek archeologiczny Muzeum:
  - Pradzieje ziemi chełmińskiej
  - Średniowieczny gródek rycerski w Plemiętach
5. Zwiedzenie wystaw czasowych przygotowanych w gmachu głównym z okazji jubileuszu:
  - Adaptacja grudziądzkich obiektów zabytkowych dla potrzeb Muzeum
    - w ramach ogólnopolskiej ekspozycji pn. „Muzea w 40-leciu PRL”
    - Wydawnictwa własne Muzeum w 40-leciu PRL
6. Koncert w wykonaniu Państwowej Orkiestry Kameralnej w Toruniu.

Z okazji jubileuszu została wydana teka z 4 reprodukcjami widoków dawnego Grudziądza, znajdujących się w zbiorach prywatnych Adama Wolnikowskiego i Muzeum, a mianowicie:

1. **W. Swidde** — **Oblężenie Grudziądza 4 (11) styczeń 1656 r.**, miedzioryt wg rysunku E. J. Dahlberga;
2. **F. Bils** — **Widok na Grudziądz z Góry Zamkowej, 1837 r.**, litografia;
3. **C. A. Mann** — **Widok na Grudziądz z Kępy Strzemięcińskiej, I poł. XIX w.**, litografia;
4. **K. Cander** — **Widok Grudziądza, 1984 r.**, rysunek tuszem.

Jubileuszowa uroczystość w Muzeum — odczytywanie telegramów

Teka — wykonana przez Zakłady Graficzne Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych w Bydgoszczy (reprodukcje) i introligatornię Pracowni Sztuk Plastycznych w Toruniu (oprawa), formatu 42×35 cm, w nakładzie 1 000 egzemplarzy — została wręczona przedstawicielom władz i zaproszonym na uroczystość gościom. W przyszłości będzie stanowiła dar dla instytucji i osób współpracujących z grudziądzkim Muzeum.

Również dla upamiętnienia jubileuszu został wydany barwny plakat, reklamujący grudziądzkie Muzeum (wykonawca: Krajowa Agencja Wydawnicza, nakład 1 000 sztuk, formatu A1, autorstwa Krzysztofa Jabłońskiego i Martynty Koźniewskiej), który także otrzymali uczestnicy uroczystości, w pamiątkowej teczce z zestawem wydawnictw własnych Muzeum.

W opracowaniu znajduje się okolicznościowy medal (autorka projektu: Stanisława Wątróbska) z okazji 100-lecia zbiorów, przewidziany do realizacji przez Mennicę Państwową w roku przyszłym.

Pokłosiem jubileuszowych uroczystości będzie także oddzielna publikacja zawierająca materiały z obchodów 100-lecia zbiorów grudziądzkiego Muzeum, ujęta w planach wydawniczych na najbliższy okres.

☆ W drugim półroczu 1984 r. dokonano następujących zmian w ekspozycjach muzealnych:

— w dniu 20 lipca br. otwarto dwie wystawy czasowe: „Malarstwo pol-

Salę naszego Muzeum z wystawą malarstwa polskiego XIX i pocz. XX wieku ze zbiorów toruńskiego Muzeum Okręgowego

skie XIX i początków XX wieku” — ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu i „Mennictwo Stanisława Augusta Poniatowskiego” ze zbiorów własnych. W otwarciu wystaw uczestniczyli przedstawiciele władz miejskich — z przebywającą w Grudziądzu delegacją z zaprzyjaźnionego miasta Bützow (NRD) — działacze kultury, sympatycy naszej instytucji, młodzież. Zebranych powitała wicedyrektor Muzeum w Grudziądzu mgr Jadwiga Drozdowska. Następnie dyrektor Muzeum Okręgowego w Toruniu mgr Zdzisław Ciara w słowie wprowadzającym do wystawy malarstwa scharakteryzował toruńskie zbiory, bogato prezentowane w salach grudziądzkiego Muzeum. Potem nastąpiło zwiedzanie wystaw, po których oprowadzały: mgr Jadwiga Drozdowska (autorka scenariusza wystawy malarstwa) i mgr Bożena Michalska-Kaczor (autorka scenariusza wystawy numizmatycznej). Ekspozycje wzbudziły duże zainteresowanie, towarzyszące im w całym okresie wystawienniczym. „Mennictwo S. A. Poniatowskiego” było dostępne do dnia 23 października 1984 r., tj. 80 dni ekspozycyjnych, i w tym czasie zwiedziło je 4 457 osób, w tym 32 wycieczki z 1 636 uczestnikami, natomiast „Malarstwo polskie XIX i początków XX wieku” — czynne do końca roku — postanowiono przedłużyć na I kwartał przyszłego roku.

Do wystawy numizmatycznej Muzeum w Grudziądzu wydało składankę, autorstwa Bożeny Michalskiej-Kaczor, pod redakcją i w oprac. graficznym Bożeny Sikorskiej-Nowackiej — „Mennictwo Stanisława Augusta Poniatowskiego” — wykonaną w nakładzie 500 egz., przez Grudziądzkie Zakłady Graficzne im. Wiktora Kulerskiego;

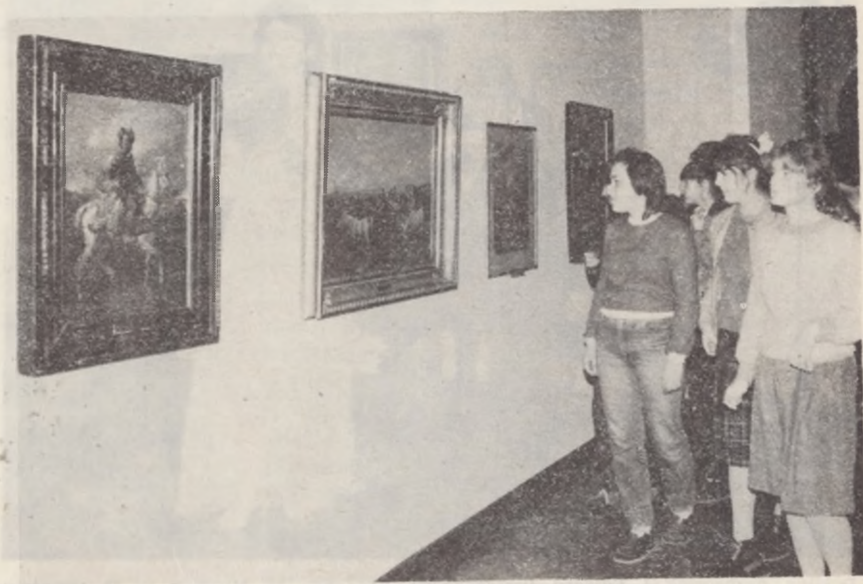

Z otwarcia wystawy „Mennictwo Stanisława Augusta Poniatowskiego”

— w dniu 27 września br. otwarto dwie nowe stałe wystawy archeologiczne w spichrzach nr 13—15, zaaranżowane — wg scenariuszy mgr. Ryszarda Boguwolskiego i mgr. Ryszarda Kirkowskiego — przez Pracownię Sztuk Plastycznych w Toruniu, pod nadzorem art. plast. Lecha Popielewskiego. Otwarcie wystaw — „Pradzieje ziemi chełmińskiej” i „Średniowieczny gródek rycerski w Plemiętach” — w zaadaptowanych dla potrzeb ekspozycyjnych zabytkowych spichrzach, było centralnym punktem jubileuszowych uroczystości 100-lecia zbiorów grudziądzkiego Muzeum. Bogate ekspozycje, po których oprowadzał dyrektor Muzeum mgr Ryszard Boguwolski, interesująco i nowocześnie urządzone, były prawdziwą niespodzianką dla zgromadzonych gości i zyskały wiele pochlebnych opinii. Od dnia otwarcia spichrza z nowymi wystawami notuje się wzrost zainteresowania zwiedzających naszym Muzeum;

— również w dniu 27 września br. udostępniono dwie wystawy przygotowane na jubileusz: „Adaptacje grudziądzkich obiektów zabytkowych dla potrzeb Muzeum” (scenariusz — mgr Anna Wajler; aranżacja — mgr Grzegorz Sprusik i Józef Mrotek) oraz „Wydawnictwa własne Muzeum w 40-leciu PRL” (scenariusz — mgr Anna Wajler i mgr Bożena Sikorska-Nowacka, aranżacja — mgr Jadwiga Drozdowska, mgr Anna Wajler i mgr Grzegorz Sprusik). Wystawy urządzone w gmachu głównym, udostępniając je zwiedzającym do dnia 25 października 1984 r., tj. przez 25 dni ekspozycyjnych. Obejrzały je ogółem 1323 osoby, w tym 38 wycieczek z 965 uczestnikami;

— w dniu 30 października br. otwarto wystawę pn. „Dzieła Kossaków” — Juliusza, Wojciecha i Jerzego” ze zbiorów Muzeum Narodowego w War-

Malarstwo Kossaków w salach grudziądzkiego Muzeum

szawie, wg scenariusza mgr Janiny Zielińskiej, kustosa Galerii Sztuki Polskiej Muzeum Narodowego. Uroczystość otwarcia zgromadziła licznych uczestników, miłośników malarstwa Kossaków, przedstawicieli władz miejskich, działaczy kultury. Zebranych powitała wicedyrektor grudziądzkiego Muzeum mgr Jadwiga Drozdowska, która także — jako komisarz wystawy — oprowadziła po nowo otwartej ekspozycji. Zaprezentowane malarstwo Kossaków ze zbiorów warszawskich, mimo niezbyt licznego zestawu dzieł, wzbudziło ogromne zainteresowanie obecnych na otwarciu wystawy. Rosnąca z dnia na dzień frekwencja zobligowała organizatorów do przedłużenia ekspozycji na początek przyszłego roku. W okresie od 30 października do 31 grudnia 1984 r. wystawę obejrzało ogółem 4 497 osób, w tym 110 wycieczek z 2 918 uczestnikami. Wielu zwiedzających powracało do niej kilkakrotnie, a liczne klasy młodzieży szkolnej odbywały tu lekcje muzealne (15 lekcji). Wystawa malarstwa Kossaków była też tematem wielu prelekcji dla różnych grup środowiskowych (21 prelekcji połączonych z oprowadzaniem).

Do wystawy został wydany katalog, autorstwa Janiny Zielińskiej, wydrukowany w nakładzie 500 egz. przez Grudziądzkie Zakłady Graficzne im. W. Kulerskiego, który rozszedł się już w pierwszych dwóch tygodniach po udostępnieniu ekspozycji.

Delfina Ambroziak i Edward Przytycki po koncercie w Muzeum — 19 września 1984 r.

* W drugim półroczu 1984 r. Muzeum zorganizowało — dzięki subsydiom Grudziądzkiego Towarzystwa Kultury — następujące koncerty:

- 31 sierpnia 1984 r.** — recital fortepianowy WŁODZIMIERZA WIESZTORDTA, uświetniający zjazd wychowanków grudziądzkich szkół średnich z okresu międzywojennego. W programie — utwory Fryderyka Chopina: mazurki, walce, Polonez As-dur, Ballada b-moll.
Frekwencja: 200 osób.
- 19 września 1984 r.** — recital wokalny DELFINY AMBROZIAK (sopran), przy fortepianie — EDWARD PRZYŁĘCKI. Koncert zorganizowany w ramach bydgoskiego Festiwalu Muzyki Polskiej, odbywającego się w Filharmonii Pomorskiej im. I. Paderewskiego. W programie recitalu-pieśni S. Moniuszki, F. Chopina, M. Karłowicza, R. Twardowskiego (prawykonanie czterech „Erotyków”) i K. Szymanowskiego.
Frekwencja: 60 osób.
- 25 września 1984 r.** — koncert duńskiego zespołu instrumentalnego ESBJERG ENSEMBLE, zorganizowany również w ramach bydgoskiego Festiwalu. W programie — w części I: utwory kompozytorów skandynawskich i W. Lutosławskiego, w części II — L. van Beethoven „Septet”.
Frekwencja: 180 osób.
- 27 września 1984 r.** — koncert PAŃSTWOWEJ ORKIESTRY KAMERALNEJ w Toruniu, zorganizowany dla uczczenia 100-lecia zbiorów grudziądzkiego Muzeum. W programie: T. Albinoni — Symfonia G-dur, W. A. Mozart — Koncert skrzypcowy G-dur (solista — Wojciech Kornel, I skrzypek POK w Toruniu), G. Bacewicz — Koncert na orkiestrę smyczkową.
Frekwencja 100 osób.
- 20 listopada 1984 r.** — recital wokalny STEFANII TOCZYSKIEJ (mezzosopran), zorganizowany w jej rodzinnym mieście przy okazji kolejnego pobytu artystki w Polsce (stałe mieszkającej w Wiedniu). W programie — w części I — pieśni F. Chopina, S. Moniuszki i M. Karłowicza; w części II — G. Bizet „Agnus Dei”, G. Verdi — aria z „Requiem”, C. Saint-Saëns aria z opery „Samson i Dalila”, G. Donizetti — aria z opery „Favorita”. Na bis solistka wykonała „Habanerę” z opery Bizeta „Carmen” i drugą arię z opery „Samson i Dalila”. Solistce towarzyszyła przy fortepianie Elwira Hodinażowa.
Frekwencja: 500 osób.

✱ W ramach stałej akcji odczytowej i popularyzatorskiej odbyły się w drugim półroczu 1984 r. następujące prelekcje w salach grudziądzkiego Muzeum: **42 prelekcje** dla łącznej liczby **2 139 słuchaczy** (w tym 5 spotkań z uczestnikami delegacji zagranicznych z NRD, Bułgarii i Czechosłowacji) oraz **23 lekcje muzealne** — na wystawach stałych i czasowych — dla ogólnej liczby **618 uczniów**. Wykładowcami byli pracownicy merytoryczni Muzeum w Grudziądzu.

✱ Sezon archeologiczny 1984 przebiegał w grudziądzkim Muzeum pod znakiem badań terenowych będących kontynuacją prac ubiegłorocznych. W ramach długofalowego planu badań nad osadnictwem obronnym północnej części ziemi chełmińskiej prowadzono prace weryfikacyjno-sondażowe na grodzisku i osadzie wczesnośredniowiecznej w **Bachotku, gm. Zbiczno** (stan. 1). Kontynuowano także badania nad wczesnoneolitycznym osadnictwem ziemi chełmińskiej i to w następujących miejscowościach: **Wichorze, gm. Stolno** (stan. 24), **Cepno, gm. Stolno** (stan. 12), **Bartlewo, gm. Lisewo** (stan. 21) oraz **Stolno** (stan. 2). Ponadto w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski — przebadano dalsze 4 arkusze, uzyskując 474 nowe stanowiska archeologiczne.

✱ Podczas uroczystej akademii miejskiej, zorganizowanej w dniu 21 lipca 1984 r. z okazji Święta Odrodzenia, **Muzeum** nasze zostało **uhonorowane** przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Grudziądzu nowo ustanowionym **Medalem „Za wybitne osiągnięcia w rozwoju miasta”**.

Poza tym jubileusz 100-lecia zbiorów naszego Muzeum, przypadający w roku 40-lecia PRL, był okazją do podkreślenia osiągnięć zarówno instytucji jak i indywidualnych pracowników. W dniu 27 września 1984 r. — podczas jubileuszowych uroczystości w gmachu głównym — **Muzeum zostało wyróżnione:**

- dyplomem honorowym Ministra Kultury i Sztuki „Za osiągnięcia w upowszechnianiu kultury” oraz listem gratulacyjnym z wyrazami podziękowania, podpisanym przez ministra prof. dra Zdzisława Żygulskiego;
- medalem honorowym nadanym przez Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Toruniu „Za zasługi dla województwa toruńskiego”;
- listem gratulacyjnym od władz politycznych, samorządowych i administracyjnych miasta Grudziądza.

Natomiast pracownicy indywidualni otrzymali następujące dowody uznania za wieloletnią, efektywną pracę:

- **Srebrny Krzyż Zasługi** — **mgr Bożena Sikorska-Nowacka**, kustosz Działu Naukowo-Oświatowego;
- odznakę „**Zasłużony Działacz Kultury**” — **mgr Jerzy Feldman**, dyrektor grudziądzkiego Muzeum w latach 1965—1979, obecnie Miejski Konserwator Zabytków; **mgr Bożena Michalska-Kaczor** i **mgr Anna Wajler**, kustosze Działu Historii; **Józef Mrotek**, st. plastyk; **Wanda Kortas**, wykwalifikowany opiekun ekspozycji muzealnych;
- **listy gratulacyjne wraz z nagrodami pieniężnymi** od Ministra Kultury

Wiceminister Edward Gołębiowski dekoruje pracowników Muzeum odznaką „Zasłużony Działacz Kultury”. Stoją (od prawej): Wanda Kortas, Anna Wajler, Jerzy Feldman i Bożena Michalska-Kaczor

- i Sztuki — mgr **Ryszard Boguwołski**, dyrektor Muzeum i mgr **Jadwiga Drozdowska**, wicedyrektor Muzeum;
- **dyplomy z podziękowaniami** od Dyrektora Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu — mgr **Ryszard Boguwołski**, mgr **Jadwiga Drozdowska**, **Wiesława Szulc**, gł. księgową Muzeum i art. malarz **Teodor Nowak**, zasłużony szczególnie w powojennej akcji ratowania muzealiów jako ówczesny kierownik Wydziału Kultury;
- **dyplom uznania** od władz miejskich — mgr **Józef Daniel**, adiunkt Działu Etnografii;
- **nagrody pieniężne** z Wydziałów Kultury i Sztuki Urzędów Wojewódzkiego w Toruniu i Miejskiego w Grudziądzu — mgr **Ryszard Boguwołski** i mgr **Jadwiga Drozdowska**, dyrektorzy Muzeum; **Wiesława Szulc**, gł. księgową; **Leokadia Blachnio**, **Jadwiga Podlińska**, **Krystyna Rąbalska**, **Alicja Krostkowska** i **Krystyna Spychalska**, wykw. opiekunowie ekspozycji muzealnych; **Urszula Renkiewicz**, **Halina Łopuszyńska**, **Renata Dubanowska**, **Jadwiga Wiśniewska**, **Irena Tańska**, st. pomocnicy muzealni; **Stefan Wiśniewski**, rzemieślnik; **Roman Cieszyński** i **Eugeniusz Gorajdowski**, palacze c.o.; **Aniela Drażkowska**, dozorca gmachu.

(bos.)

N · O · W · E   D · A · R · Y

W roku 1984 grudziądzkie Muzeum otrzymało następujące dary od niżej wymienionych Osób i Instytucji, którym tą drogą składamy wyrazy podziękowania:

— od **Ob. Mieczysława Kwaterskiego** z Londynu — medal „Polska Swemu Obroncy”;

— od **Ob. Ryszarda Dyksy** z Wielkiego Wólca — srebrny denar rzymski;

— od **Ob. Aleksandra Pawłowskiego** z Grudziądza — manierkę wojskową z 1937 r.;

— od **Ob. Józefa Sliwińskiego** z Grudziądza — Krzyż Walecznych oraz dwa wygięgi z rozkazów o nadaniu odznaczeń wojskowych;

— od **Ob. Wiesława Szynerta** z Białochowa — nalepkę reklamową z 1933 r. grudziądzkiej Hurtowni Piwa Karola Gerke;

— od **Ob. Jana Mierzwę** z Grudziądza — 16 eksponatów związanych z Polską Wojskową Jednostką Specjalną Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ na Bliskim Wschodzie m.in.: koszule, książeczkę zdrowia, przepustki, emblematy, oznaki rozpoznawcze, naszywki, plakietki, proporzyczki, druki pamiątkowe i broszury szkoleniowe;

— od **Ob. Michała Ratajczaka** z Grudziądza — 2 koperty firmowe z okresu międzywojennego: Warsztatu Mechaniczno-Slusarskiego... i Pierwszej Polskiej Wytwórni Pulpitów Metalowych w Grudziądzu;

— od **Ob. Krystyny Spsychalskiej** z Grudziądza — świadectwo czeladnika murarskiego z 1919 r.;

— od **Ob. Józefa Daniela** z Grudziądza — pocztówki z lat 1915—1940 z widokami Grudziądza, Świecia n. Wisłą i Wąbrzeźna oraz Zarządzenie Magistratu m. Grudziądza z 1932 r. dotyczące ewidencji i kontroli ruchu ludności, a także Akt Nadania Ziemi wyd. w Lęborku przez Państwową Komisję Osadnictwa Rolnego w 1947 r.;

— od **Ob. Ryszarda Kirkowskiego** z Grudziądza — pocztówkę z widokiem Grudziądza z ok. 1940 r.;

— od **Ob. Jadwigi Drozdowskiej** z Grudziądza — fotografię z okresu międzywojennego prezentującą ołtarz główny w kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa w Grudziądzu (w Tarpnie);

— od **Ob. Józefa Mrotka** z Grudziądza — litografię, z około 1910 r., z widokiem Grudziądza od strony południowej, wykonaną wg obrazu Wilhelma Burzy;

— od **Ob. Marii Sala** z Grudziądza — pocztówkę z około 1915 r. z widokiem ul. Chełmińskiej w Grudziądzu oraz fotografię fragmentu parku na Górze Zamkowej w Grudziądzu z 1940 r.;

— od **Ob. Wiesława Błachnio** z Grudziądza — 37 luźnych numerów gazety „Weichsel-Zeitung” z 1940 r. i literaturę popularno-naukową;

— od **Ob. Gwidona Sujkowskiego** z Grudziądza — fotografię Pomnika Niepodległości na Rynku w Grudziądzu z okresu międzywojennego;

— od **Ob. Władysława Kasperskiego** z Gdańska — 2 zestawy fotografii służby weterynaryjnej i „Biegu im. Huberta — patrona myśliwych i kawalerii” 16 pał-u w Grudziądzu z 1938 r.;

— od **Ob. Ob. Andrzeja i Henryki Jochelsonów** z Wrocławia — obraz olejny Henryka Rodakowskiego „Portret chłopca” oraz fotografię Zarządu Oddziału PCK w Grudziądzu z 1925 r.;

— ze Skarbcza Emisyjnego Narodowego Banku Polskiego w Warszawie — 16 monet próbnych i obiegowych — emisja z 1982 r.;

— od Społecznego Komitetu Odbudowy Pomnika Żołnierza Polskiego w Grudziądzu — Memoriał — akt erekcyjny Pomnika Żołnierza Polskiego w Grudziądzu z 1 września 1984 r.

Ponadto do księgi inwentarzowej medali wpisano:

— Medal Honorowy Grudziądza „Za wybitne osiągnięcia w rozwoju miasta”, nadany naszej instytucji na podstawie postanowienia nr 2/84 Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Grudziądzu z dnia 11.VII.1984 r.;

— medal „Za zasługi dla województwa toruńskiego”, nadany Muzeum przez Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Toruniu postanowieniem nr 77 z dnia 21.IX.1984 r.;

— medal „60 lat Muzeum Okręgowego w Bydgoszczy 1923—1983” ofiarowany z okazji jubileuszu 100-lecia zbiorów grudziądzkiego Muzeum przez Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy;

— medal pamiątkowy Muzeum Okręgowego w Toruniu, ofiarowany nam z tej samej okazji przez Muzeum Okręgowe w Toruniu;

— dwa medale pamiątkowe 50-lecia Grudziądzkich Zakładów Przemysłu Gumowego „Stomil” w Grudziądzu 1923—1973, 1 medal pamiątkowy 60-lecia tych Zakładów 1923—1983 oraz odznakę „Zasłużony Pracownik” Grudziądzkich Zakładów Przemysłu Gumowego „Stomil” z legitymacją, ofiarowane naszemu Muzeum podczas jubileuszowych uroczystości muzealnych w dniu 27 września 1984 r.

(J. D.)

N · O · W · E N · A · B · Y · T · K · I

W roku 1984 zakupiono eksponaty do działów historycznego i sztuki grudziądzkiego Muzeum, powiększając w ten sposób zbiory o 154 pozycje.

Do działu historycznego nabyto m.in. płaszcz żołnierza Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie; plecak wojskowy z II wojny światowej; zestaw fotogramów wykonanych przez Adama Wolnikowskiego, dokumentujących stan klasztoru benedyktynek w Grudziądzu przed odbudową (po zniszczeniach wojennych), w trakcie i po odbudowie (obecnie — siedziba Muzeum); 40 reprodukcji barwnych „Dzieje Narodu Polskiego w obrazach”, wydanych w okresie międzywojennym przez Zakłady Graficzne Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu; 20 banknotów z lat 1918—1924 (m.in. grudziądzkie bony płatnicze) oraz 26 współczesnych medali okolicznościowych.

W dziale sztuki poszerzono zbiory rzeźmiostła artystycznego o kufel cynowy z II połowy XVIII w., dzban cynowy i meble z końca XIX w., a kolekcję rzeźb o pracę Stanisława Horno-Popławskiego

„Syrena walcząca”. Ponadto powiększono zbiór grafiki o rysunki Artura Grotgera, Bronisława Jamontta, Krzysztofa Candra, autolitografię Tymona Niesiołowskiego, akwaforty Krystyny Szalewskiej i grafiki Barbary Narebskiej-Dębskiej, a kolekcję malarstwa o obrazy Barbary Matuszewskiej-Nowickiej, Tadeusza Tomaszewskiego i Szymona Szumińskiego. Zbiory sztuki współczesnej wzbogacono ponadto o 49 prac przekazanych grudziądzkiemu Muzeum przez Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu, a wśród nich o obrazy: Zygmunta Kotlarczyka, Mieczysława Ziomka, Romana Michałowskiego, Krzysztofa Pituly i Jerzego Brzuszkiewicza, grafiki Stanisława Borysowskiego, Marii Wąsowskiej, Marii Pokorskiej, Ryszarda i Andrzeja Krzywków, Bogumiły Pręgoswskiej, Jana Baczyńskiego, Mirosława Piotrowskiego, Wiesława Szamockiego i Józefa Słobosza oraz rzeźbę Ryszarda Kaczora.

(drozd.)

WYDAWNICTWA NADESŁANE

Część I

Acta Archaeologica Lodziensia, nr 29, Łódź 1980 (nadesł. Katedra Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego w Łodzi).

Archeologia Baltica, t. 4, Polonia 1979, Łódź 1979 i t. 5, Łódź 1980 (nadesł. jw.).

Archeologia Polski, tomy 17—26, pojedyncze numery, Wrocław 1972—1981 (nadesł. Biblioteka Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie).

Błaszczyk A. — **Skarby Muzeum Archeologicznego w Poznaniu** Poznań 1980 (nadesł. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu).

Fontes Archaeologici Posnanienses, t. 29 — 1978, Poznań 1980 i t. 30 — 1979, Poznań 1981 (nadesł. jw.).

Gasztold T. — „**Za drutami**”. Pismo polskich jeńców 1940—1942, Koszalin 1980 (nadesł. Muzeum Okręgowe w Koszalinie).

Gothaer Museumsheft, Abhandlungen und Berichte zur Regionalgeschichte, Gotha 1980 (nadesł. Museum Gotha — DDR).

Informator Archeologiczny. Badania — Rok 1979, Warszawa 1980; **Badania — Rok 1980**, Warszawa 1981; **Badania — Rok 1981**, Warszawa 1982 (nadesł. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie).

Jaworski T. — **Podstawy prawne ochrony dóbr kultury w Polsce**, Warszawa 1980 (nadesł. jw.).

Koszalińskie Zeszyty Muzealne, t. 8, Koszalin 1978; t. 9, Koszalin 1979; t. 10, Koszalin 1980 (nadesł. Muzeum Okręgowe w Koszalinie).

Kunstjahrbuch der Stadt Linz — 1977 oraz 1979, Wien 1979 oraz 1980 (nadesł. Stadtmuseum Linz — Austria).

Materiały Archeologiczne Nowej Huty, t. 6, Kraków 1980 (nadesł. Muzeum Archeologiczne w Krakowie).

Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, nr 26, Sanok 1980 i 27, Sanok 1982 (nadesł. Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku).

Materiały Zachodniopomorskie, t. 23, 24, 25, Szczecin 1977, 1978 (nadesł. Muzeum Narodowe w Szczecinie).

Muzea Walki. Rocznik muzeów historii walk rewolucyjnych i narodowo-wyzwoleńczych, t. 13, Warszawa 1980; t. 14, Warszawa 1981; t. 15, Warszawa 1982; t. 16, Warszawa 1983; t. 17, Warszawa 1984 (nadesł. Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie).

Neue Museumskunde, R. 24, 25, 26, Berlin 1981, 1982, 1983 (nadesł. Institut für Museumswesen Berlin — DDR).

Niedzielska M. — **Badania technologiczne i konserwacja rzeźby „św. Barbara” na tle studiów nad rzeźbą z lat około 1100**. Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria B, t. 61, Warszawa 1980 (nadesł. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie).

Ochrona Zabytków, R. 7, nry 1—3, Warszawa 1954; R. 9, nry 1—2, 4, Warszawa 1956; R. 14, nry 1—2, Warszawa 1961 (nadesł. Biblioteka Instytutu Sztuki PAN w Warszawie).

Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej, z. 17, 18, Poznań 1981; z. 19, Wrocław 1982 (nadesł. Biblioteka Kórnicka PAN w Kórniku).

Polskie Towarzystwo Archeologiczne społeczeństwu, Wrocław 1970 (przekazał Oddział Polskiego Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego w Grudziądzu).

Pomorania Antiqua, t. 9, 10, Gdańsk 1979, Wrocław 1981 (nadesł. Muzeum Archeologiczne w Gdańsku).

Prace Muzeum Morskiego w Gdańsku, t. 7, Gdańsk 1981 (nadesł. Centralne Muzeum Morskie w Gdańsku).

Prace Muzeum Ziemi, z. 31. Prace z zakresu historii nauk geologicznych, Warszawa 1980; z. 32. Prace paleozoologiczne, Warszawa 1979; z. 33. Prace paleobotaniczne, Warszawa 1980; z. 34. Prace z zakresu historii nauk geologicznych, Warszawa 1981 (nadesł. Muzeum Ziemi PAN w Warszawie).

Rola i miejsce muzeów w wychowaniu młodzieży. BMiOZ, seria B, t. 63, Warszawa 1980 (nadesł. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie).

Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie, t. 7, Kraków 1979 (nadesł. Muzeum Etnograficzne w Krakowie).

Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Przyroda, z. 9, Bytom 1980, t. 7, Bytom 1982 (nadesł. Muzeum Górnośląskie w Bytomiu).

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach, t. 11, Kraków 1980 (nadesł. Muzeum Narodowe w Kielcach).

Rocznik Muzeum w Toruniu, t. 7, Toruń 1980, t. 8, Toruń 1982 (nadesł. Muzeum Okręgowe w Toruniu).

Rocznik Muzeum Radomskiego 1977, 1978, Radom 1978, 1979 (nadesł. Muzeum Okręgowe w Radomiu).

Rocznik Olsztyński, t. 12/13, Olsztyn 1981 (nadesł. Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie).

Rulewicz M. i 3 in. — Z przeszłości Szczecina, Wrocław 1964 (przekazał Oddział PTAiN w Grudziądzu).

Sprawozdania Archeologiczne, t. 31, Wrocław 1979; t. 32, Wrocław 1980 t. 33, Wrocław 1982 (nadesł. Biblioteka Zakładu Archeologii Małopolski IHKM PAN w Krakowie).

Strawińska Z. — Wieś pałucka — Ostatkowa Struga, Materiały etnograficzne, cz. 2. Kultura społeczna, Toruń 1979; cz. 3. Kultura duchowa, Toruń 1981 (nadesł. Muzeum Etnograficzne w Toruniu).

Studia i materiały do osadnictwa Pomorza Środkowego na przełomie er, Koszalin 1986 (nadesł. Muzeum Okręgowe w Koszalinie).

Wiadomości Archeologiczne, t. 44 i 45, Warszawa 1979 i 1980 (nadesł. Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie).

Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne, R. 3, nr 1 (styczeń), nr 2 (kwiecień) 1991, Kraków 1991 (nadesł. Biblioteka Instytutu Sztuki PAN w Warszawie).

Winiecka H. — Z socjologicznej problematyki muzealnictwa, Muzeum Miasta Muzeum Narodowe w Szczecinie, Szczecin 1980 (nadesł. Muzeum Narodowe w Szczecinie).

Z badań nad kulturą ceramiki promienistej, Kraków 1968 (przekazał Oddział PTAiN w Grudziądzu).

Z badań nad kulturą ceramiki wstęgowej rytej, Kraków 1970 (przekazał jw.).

Zdjęcie Archeologiczne Polski. BMiOZ, seria B, t. 66, Warszawa 1981 (nadesł. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie).

Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne, z. 12, Kraków 1980; z. 13, Warszawa 1980; z. 14, Warszawa 1981; z. 15, Kraków 1981 (nadesł. Katedra Etnografii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie).

Zaryn A. — Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS. Zarys działalności i wybór dokumentów, Warszawa 1980 (nadesł. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie).

(bos.)

Część II

Acta Universitatis Lodzensis Folia Archaeologica nr 2, Łódź 1982 (nadesł. Katedra Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego w Łodzi).

Archeologia i region. Wyniki badań Katedry Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego na terenie woj. wrocławskiego w latach 1976—1981, Wrocław 1982 (nadesł. jw.).

Boguwolski R., Kola A. — Wczesnośredniowieczny gród w Melnie w świetle badań wykopaliskowych, Toruń 1982 (przekaz autorów).

Flik J. — Toruńskie portrety mieszczańskie drugiej połowy XV w. z Muzeum w Toruniu, Toruń 1982 (nadesł. Muzeum Okręgowe w Toruniu).

Grabarczyk T. — Metalowe rzemiosło artystyczne na Pomorzu w okresie rzymskim, Wrocław 1983 (nadesł. Katedra Archeologii UŁ w Łodzi).

Gradowski M., Zygulski Z. (jun.) — Słownik polskiej terminologii uzbrojenia historycznego, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria B, t. 71, Warszawa 1982 (nadesł. Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie).

Krajewski M. — Dzieje Medyki. Zarys monograficzny, Rzeszów 1982 (nadesł. Muzeum Okręgowe w Rzeszowie).

Kuras Z. — 100 lat „Agromet-Unii” Fabryki Maszyn Rolniczych w Grudziądzu 1882—1982, Grudziądz 1982 (przekaz Fabryki Maszyn Rolniczych w Grudziądzu).

Materiały do studiów nad osadnictwem bnińskim, cz. 3, Warszawa 1979 (nadesł. Katedra Archeologii UAM w Poznaniu).

Morawiecki L. — Ancient Coins, t. 1, Catalogues of the collection, v. II, Kraków 1982 (nadesł. Muzeum Narodowe w Krakowie).

Musianowicz K. — Drohiczyn od VI do XIII wieku, Olsztyn 1982 (nadesł. Muzeum Okręgowe w Białymstoku).

Muzealnictwo, z. 25, Warszawa 1982 (nadesł. ODZ w Warszawie).

Müller A. — Der Bildhauer Walter Ritter. Kunstjahrbuch der Stadt Linz — 1981, Wien b.r. (nadesł. Stadtmuseum Linz — Austria).

Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem. Materiały z konferencji, która odbyła się w Krakowie, Nowej Hucie i Nowym Sączu w dniach 11 do 14.IV.1978 r., Kraków—Przemyśl 1982 (nadesł. Muzeum Archeologiczne w Krakowie).

Prace Etnograficzne, z. 16, Warszawa 1982; z. 17, Kraków 1981 (nadesł. Katedra Etnografii Słowian UJ w Krakowie).

Rocznik Białostocki, t. 14 i 15, Warszawa 1981 (nadesł. Muzeum Okręgowe w Białymstoku).

Rocznik Muzeum Narodowego Rolnictwa w Szreniawie, t. 12, Poznań 1981, t. 13, Poznań 1983 (nadesł. Muzeum Narodowe Rolnictwa w Szreniawie).

Seminaria Niedzickie. Związki artystyczne polsko-czesko-słowacko-węgierskie, Kraków 1981 (nadesł. Muzeum Narodowe w Krakowie).

Sławińska E. — Życie kulturalno-literackie Grudziądza w latach międzywojennych, Gdańsk 1980 (nadesł. Biblioteka Gdańska PAN w Gdańsku).

Słoniewska M. — Bibliografia Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie za lata 1950—1978, Warszawa 1984 (nadesł. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie).

Sprawozdania Numizmatyczne — 1981 i 1982, Łódź 1983, 1984 (nadesł. Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi).

Studia i Materiały Lubelskie, t. 8 i 9, Lublin 1981 i 1982 (nadesł. Muzeum Okręgowe w Lublinie).

Swieczyński J. — Zabezpieczenie dóbr kultury przed kradzieżą i pożarem (technika i zasady stosowania), Warszawa 1980 BMiOZ, seria B, t. 64 (nadesł. ODZ w Warszawie).

Węgrzynowicz I. — Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciepłocienia zwiłok, Warszawa 1982 (nadesł. Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie).

Zachwatowicz J. — Wybór prac, Warszawa 1981 BMiOZ, seria B, t. 68 (nadesł. ODZ w Warszawie).

(bos.)

Wydawnictwo Muzeum w Grudziądzu, 86-300 Grudziądz, ul. Wodna 3/5, tel. 202-07.

Nakład 400 egz. a 16 kart

Grudziądzkie Zakłady Graficzne, im. W. Kulerskiego, Grudziądz, plac Wolności 5
Zam. 2250 - 85.08.15 - 400 a 16 k. - H-46 - Muzeum